

A BÉCSI ÉS A MÜNCHENI KÓDEX HELYESÍRÁSÁNAK EGYIK VITATOTT KÉRDÉSÉRŐL¹

NYÍRI ANTAL

1958-ban jelent meg Wiesbadenben az 1466-ból való Münchener Kódexnek fakszimile kiadása FARKAS GYULA gondozásában.²

A kiadvány nagy nyeresége a finnugor nyelvtudománynak, mert a legigényesebb tudományos követelményeknek is megfelel. Aztán meg: A Döbrentei-féle kiadás — helyes kiadási elvei ellenére is — csak elavult már, a Volf-féle kiadás meg alapjában van elhibázva, csaknem hasznavehetetlen átírás, maga a kézirat pedig Münchenben van már a XVI. század óta, és a Bayerische Staatsbibliothekban *Cod. Hung.* 1 jelzés alatt őrzik. Ezek a tények még inkább növelik a FARKAS GYULA által közzétett Münchener Kódex fakszimile kiadásának értékét.

F. Gy. a kiadvány előszavában — és külön is — két fontos kérdéssel foglalkozik: a Münchener Kódex (a továbbiakban: MK.) történetével és a MK. hangjelölési kérdéseivel, különösen a hangtörténeti szempontból fontos *e*-féle hangok jelölésével (*Der MünchK.* I, 6, 23; *Zur Orthographie und Geschichte des MK.*, *Ural-Altische Jahrb.*, XXX, 167—82).

Igen figyelemre méltó F. Gy.-nak az a véleménye, hogy a MK. 1533 és 1553 között Sárvárott Nádasdy Tamás birtokában lehetett, és valószínűleg ő ajándékozta Johann Albrecht Widmanstetternek, akitől azután Albrecht bajor herceghez került, onnan meg a Bayerische Staatsbibliothékba. F. Gy. ezt a véleményét történeti, lélektani és filológiai bizonyítékokkal igyekszik igazolni.

E bizonyítás eredményeiről VARJAS BÉLA így nyilatkozik: »Nádasdy birtokában volt-e valóban a Münchener-kódex, ezt ezidőszent sem bizonyítani, sem cáfolni kétségtelenül nem tudjuk« (kísérő tanulmány Sylvester János Új Testamentum-a fakszimile kiadásához, 19).

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1959. október 13-án megtartott felolvasó ülésén elhangzott előadás, három kiegészítéssel. Az egyik: VARJAS BÉLA megjegyzése arról, sikerült-e bebizonyítani F. Gy.-nak, hogy a MK. egykor Nádasdy Tamás birtokában lehetett; a másik: véleményem IMRE SAMUNAK arról a megállapításáról, hogy a BK. és a MK. nyílt *e* hangot jelölő betűje fölött nem lehet diakritikus jel, tehát: *e* kódexekben nincsen *è* betű; a harmadik kiegészítés MÉSZÖLY GEDEON betűhű kiadási elvére vonatkozik. E részleteket nem tartalmazza az »Über eine umstrittene Frage der Orthographie im Wiener und im Münchener Kodex« című dolgozatom sem (*ALH.* X, 275—85).

² *Der Münchener Kodex. Ein ungarisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1466, I. Mit Unterstützung der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen unter Mitwirkung von Gyula Décsy herausgegeben von Julius von Farkas. Wiesbaden, 1958. Harrassowitz.*

A MK. története e külső mozzanatainak földerítése művelődéstörténeti szempontból kétségtelenül fontos lenne, de sokkal jelentősebbek F. Gy.-nak a MK. helyesírására vonatkozó fejtegetései és eredményei, mert azok eddigi ismereteinktől teljesen eltérnek. »Da die Deutung der Orthographie dieses alten Sprachdenkmals wichtig für die ungar. Lautgeschichte ist, seine Geschichte aber ein Stück ungarischer Kulturgeschichte darstellt, halte ich es für notwendig, mein Belegmaterial — zur Ergänzung der „Einleitung“ — noch nachträglich zu veröffentlichen und meine Thesen zur Diskussion zu stellen« (UJb. XXX, 167, a kiemelést én tettem, Ny. A.).

Sajnos, F. Gy.-val a MK. helyesírására vonatkozó fejtegetéseiről és eredményeiről vitatkozni már nem lehet, mert még a MK. megjelenése előtt meghalt, s az UJb.-beli cikke is halála után jelent meg. Mégis: beszélnünk kell róla, mert a MK. helyesírására vonatkozó fejtegetései ingatag alapon nyugszanak, és eredményeit elfogadni nem lehet. Azért is meg kell bírálunk F. Gy. fejtegetéseit és eredményeit, mert ezeknek alapján tervezik előkészíteni a MK. betűhű kiadását (vö. Der MK. I, Vorwort).

A B. és a MK. e-féle hangjainak jelöléséről a róla szóló kutatások eredményeinek összevetéséből³ az a vélemény alakult ki, hogy a két nyelvemlék a nyílt rövid e-t és a nyílt hosszú ē-t (régebben a magyar fonetikában e és ē betűvel jelölték) *è* betűvel (pl. Bk. 97: *egmendenēc* *kēzē*, olv.: egymendőnnék keze = uniuscuiusque manus; MK. 85 rb: *ki ēn utannam iquēd*, olv.: ki *ēn*-utannam jövendő = qui post me venturus est), a zárt rövid *é* és hosszú *é* hangot pedig vagy *ē* betűvel, olykor *ē*-vel is, vagy egyszerűen *e* betűvel jelöli (pl. MK. 85 ra: *élet*, olv.: élet = vita; *setētecbēn*, olv.: setétekben = in tenebris; MK. 85 rb: *q dil qseget*, olv.: ő dicsőségét = gloriam eius). MÉSZÖLY is *é*, *e* és *è* betűket tapasztalt a BK.-ben, és az Új Nyelvemléktár-beli BK. kiadásában eszerint közli a kézirat szövegét. Pl.: BK. 29, Judit IX, 1: »Kic elménuén Judit bēmēuén qymadkozo hēlērē *qltq*zec ciliciomba vētē hamut *q* feiere.« = Kik elménvén, Judit beménvén ő imádkozó helére és öltözék ciliciomba, vete hamut ő fejére.

F. Gy. viszont most azt állítja, hogy a B. és a MK. az *e* hangoknak nem a nyíltságot vagy zártságot jelöli, hanem: a diakritikus jellel a hosszú *é* hangot, és *ē* betű nincs is a két huszita nyelvemlékben. Amit eddig *è* betűnek néztek, az fonetikai érték nélküli betű-variánsa az *e* betűnek, és nincsen fölötte diakritikus jel. Vagyis F. Gy. szerint a huszita nyelvemlékek az *e* fölötti ponttal vagy vesszővel éppen úgy a magánhangzó quantitását jelölik, mint Huss János helyesírása. F. Gy. úgy látja, hogy a B. és a MK. az *e* hangok jelölésére négy *e* betűváltozatot használ. 1. Olyan *e* betűt, melynek feje zárt hurok (pl. a MK. 7r: *negzaz* olv.: négyszáz szavának *e* betűje). Fonetikai értékéről *e* be-

³ JÁSZAY PÁL: RMNy. I. köt. XIII.; RMNy. III. köt. VIII—XII. I.; VOLF GYÖRGY: Nyelvemléktár I. köt. VII. I.; BUDENZ JÓZSEF: A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *é* és *ē*-ről, Magy. Nyelvészet V, 389; SIMONYI ZSIGMOND: A régi nyelvemlékek olvasásáról 14—16 és Nyr. IX, 7—10; ZOLNAI GYULA: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig 4—5; DINGELDER EDE: Legrégibb bibliánk nyelvéről, Bp., 1901, 9—12; BARTA BORBÁLA M. ESZTER: A Münchener Codex *ē* és *è* jelölései: NyK. XLV, 303; PÜNKÖSTI MÁRIA: A Bécsi-kódex *e*-féle hangjainak helyesírása. Bp., 1913; TECHERT JÓZSEF: A Bécsi-kódex *e* jelölésének kérdéséhez: MNy. XXV, 185; BIHARI JÁNOS: A magyar *é* hangok történetéhez, Szeged, 1935; KNEZSA ISTVÁN: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig, Akad, 1952; 114, 137, 151.

tűnek nem beszél. 2. Olyan *e*-t, amely jobb felé nyitott félkörhöz hasonlít, ennek fejét a kódexíró sokszor egy második tollvonással meghúzta (pl. a MK. 7r szerint *ezer* szavának — olv.: *ezër* — második *e* betűje). 3. Olyan *e*-t, melynek fejét — F. Gy. véleménye szerint — az írástöröltő egy az *e* betű fölött balról ferdén lefelé jobbra haladó vastag vonással megerősítette. Ezt nevezi F. Gy. röviden az *e* betű harmadik variánsának, melyet JÁSZAY óta *è* betűvel jelölnek nyomtatásban és kézírásban, és ez a betű a közfelfogás szerint a nyílt rövid és hosszú *e*, *ē* hangnak a jele a B. és a MK.-ben. Az eddig érvényben lévő kibetűzés szerint tehát a MK. 7r *ezer* — olv.: *ezër* — szava első *e* betűje fölött tompa vessző van: *è*, F. Gy. ezt tagadja, szerint ez diakritikus jel nélküli *e*, tehát így kell kibetűzni: *ezer*. Hasonlóképp: a MK. 16va 5. sora *èn* szava fölött sincs F. Gy. szerint tompa vessző, hanem csak egyszerű *e* ez. Vagyis — mint már említettem — F. Gy. szerint a huszita nyelvelmékek nem jelölik az *e* hang nyíltságát, nem jelölhetik tehát a zárt *ē* hangot sem. Ez F. Gy. egyik lényeges tétele. 4. Végül mind a három betűvariáns szerepel F. Gy. szerint diakritikus jellel is a B. és a MK.-ben, egy vesszővel vagy ponttal az *e* betű fölött, és ez a betű — F. Gy. szerint — a hosszú zárt *é* hangnak a jele (pl. F. Gy. szerint: MK. 68rb: *éfelkoron*, az általános vélemény szerint: *éfélkoron* olv.: *éfélkoron*).

Vajon tudja-e F. Gy. állításait kellő súlyú, hiteles érvekkel igazolni? Ha igen, ki kell igazítanunk a magyar helyesírástörténet egyik fejezetét, és felül kell vizsgálnunk és újra kell írunk a magyar hangtörténet egyik megoldott-nak vélt részletét.

Megállapíthatjuk, F. Gy. nem bizonyítja azt, hogy az *e* betűnek ún. 3. variánsa ékezet nélkül való. IMRE SAMU azonban bizonyítani igyekszik F. Gy.-nak ezt a véleményét a MK. faksimile kiadásáról és F. Gy. tanulmányáról írt ismertetésében. Ezt mondja: „FARKAS véleményével magam is egyetértek abban, hogy a BK.-ben és a MK.-ben az *e* hangoknak az említett három jele fordul elő, valamint abban is, hogy a 3. jel (*è*) esetében nem jártak el egészen helyesen az eddigi kiadók akkor, amikor ezt a jelet mellékjelesnek tüntették fel és a betű fölé helyezett ferde ékezzel jelölték. A 2. típusban említett *c*-szerű *e* jelhez kapcsolódó, balra dülő „fej” véleményem szerint sem diakritikus jel, hanem a betű szerves része, a jel magához a betű testéhez tartozik. E mellett az elgondolás mellett szól az a tény is, hogy a MK. diakritikus jele (pl. a *g, ȝ, e* betűkön) hajszálvessző (esetleg pont). A szóban forgó *è* jele pedig mindig a betű testével azonos vastagságú, s szinte kivétel nélkül egybe van írva a betűtesttel“ (NyK. LXII, 164).

IMRE SAMUNAK ahhoz a megállapításához, hogy FARKAS által az *e* 3. variánsának nevezett betűje a 2. típusból alakult úgy, hogy a *c*-betűszerű *e* betűhöz hozzákapcsolta a másoló »a balra dülő fej«-et, az a megjegyzésem, hogy ez tévedés! Ha alaposan tanulmányozzuk ezeket a »3. típusú« *e* betűket, melyekről eddig azt tartottuk, hogy felettük diakritikus jel van (= *è*), megállapíthatjuk, hogy a kódexíró semmiképpen sem akarhatott az ilyen *e* betűnek »fej« vonni, mert azt nem úgy tette volna!

Vizsgáljuk csak meg a MK. 12rb lapja utolsóelőtti sorának *meññei* szavának két *e* betűjét, hogy vannak azok írva! Az első *e*, mely zárt *ē*-t jelöl, fejjel van írva. A második *e* (helyesen *è*) IMRE által »fejnek« tartott része messze az *e* betű *c*-szerű teste fölé emelkedik, erőteljes második tollvonással van meg-

húzva, nem is azonos vastagságú a betű testével, hanem annál jóval vastagabb, és — ami fontos — a legtöbbször messze a betű fölé nyúlik.

Nincs igaza abban IMRE SAMUNAK, hogy a diakritikus jel nem folyhat össze a betű testével. Az *ö* betű *o* jelének alsó vonása mindig egyben van az *o* betű kerek testével, mégpedig azért, mert — ha jól megfigyeljük — megállapíthatjuk, hogy az *o* és *o* betűt egyaránt két tollvonással írta a másoló. Az első vonással meghúzta az *o* és *o* betű bal félkörét, a második vonással pedig az *o* és *o* betű jobb félkörét. Ennek az a kétségtelen bizonyítéka, hogy az *o*, *o* betű bal félköre, mely az első tollvonással készült, vékony vonásból az alsó harmadban vastagba megy át, majd a második tollvonással a betű jobb felét úgy húzta meg a másoló, hogy az *o*, *o* jobb felső harmadának íráskor nyomta meg a tollat és fokozatosan enyhítette a nyomást, és az első (bal) felének alsó, vastag betűrészével már egészen vékony vonal kapcsolta össze a betű második felét. Az *o* (= *ö*, *ő*) betű írása abban különbözött az *o* írásától, hogy az *o* betű második (jobb) felének vastag vonalát (amely fokozatosan elvékonyodott) összekapcsolta alól a betű bal félköre alsó részével, nem emelte fel a tollát, tehát nem egy harmadik tollvonással írta le az *o* farkát, hanem tovább húzta a vékonyuló vonalat túl az *o* alsó, kikerekedett vonalán, bal keze felé. Ezért van az, hogy az *o* betűnek ez a farka rendszerint az *o* jobb alsó felének nyúlványaként jelentkezik. Így van ez a GuaryK.-ben is.

De azért ez mégis diakritikus jel, nem pedig az *o* (= *ö*, *ő*) betűnek a teste. Ugyanúgy diakritikus jelnek kell tekintenünk az *e* betűnek második tollvonással húzott részét is, annál is inkább, mert ez a betű (*e*) mindig a nyílt rövid *e* és a nyílt hosszú *ē* helyén jelentkezik.

F. Gy. részletesebb fejtegetésében (UJb. XXX, 167) a következőket állítja: »Bereits im ausgehenden Mittelalter wurde in den meisten Dialekten und auch in der Umgangssprache das kurze geschlossene *e* um einen Grad offener, das lange offene *e* aber um einen Grad geschlossener.« — Az igaz, hogy a hosszú, nyílt *ē* zárt *é*-vé lett a XVI. században, talán a magyar nyelvterület legnagyobb részén, de az *ē* > *e* változás nem történt meg a középkor végén »in den meisten Dialekten und auch in der Umgangssprache« (i. m. 167), annyira nem, hogy a legtöbb magyar nyelvjárásban még ma is megvan az *ē* (vö. pl. KÁLMÁN: A mai magyar nyelvjárások, 23—29). Nem felel meg tehát a valóságnak F. Gy.-nak az az állítása sem, »daß die meisten ungar. Sprecher diesen Laut (ti. az *ē*-t) gar nicht mehr kennen, geschweige denn sprechen« (uo.; az én kiemelésem), és így téves F. Gy.-nak az az állítása is, amit ehhez a téves megállapításhoz fűz, hogy ti. »Angesichts dieser Tatsache war es für die ungar. Lautgeschichte von großer Wichtigkeit, daß die revolutionären Erneuerer der ungar. Orthographie, die Übersetzer der ältesten ungar. Bibel, der sogenannten Hussitenbibel (I. Hälfte des 15. Jahrhunderts) allem Anschein nach für das offene *e* ein besonderes diakritisches Zeichen geschaffen haben« (uo.; az én kiemelésem: Ny. A.).

Nem. A paleográfusok és a nyelvészek nem azért tartották fontosnak a huszita nyelvmlékek nyílt *e*, *ē* hangja *e* jelének és zárt *ē*, *é* hangja *é* (*é*), *e* jelének meglétét, mert — F. Gy. szerint — már a középkor végén eltűnt a zárt *ē*, amelyet a legtöbb magyar anyanyelvű ember — megint F. Gy. szerint — egyáltalán nem is ismer, nemhogy ejteni tudna, — nem ezért, hanem azért,

mert a F. Gy. szerint 3. variánsként jelentkező *e* (szerintünk pedig *è*) az adatok túlnyomó többségében olyan hangtani helyzetben mutatkozik, amikor nyílt *e*-nek vagy *ē*-nek kellett a szóban lennie. Észrevette ezt már JÁSZAY PÁL is. »Szép látni miként a' személyes névmás harmad személyét tevő *ő*, a' másodban közép, az elsőben rövid *e*-vel (nyílt *e*-vel) adatik csaknem mindenkor, így *ő*, *te*, *én*, 's hogy erre a' ragokban is különös figyelem fordítottatik. Kiszemeltem némely szabályokat, mellyeket a' müncheni codex *e* rendszerére nézve fel lehet állítani, ezek tán könnyíteni fogják munkáját annak, ki egyszer *e* szövevényes kérdés megfejtését czélul tűzendi ki magának.« Ezután 16 pontban összefoglalja a nyílt *e* használatának következetes eseteit (jele a MK.-ben és a BK.-ben is: *è*), majd 15 pontban a zárt *ē* következetes jelöléseit (RMNy. III. köt. IX—XII. lap).

Bizonyára JÁSZAYnak ezek a megjegyzései és a kétségtelen tények készítették F. Gy.-t arra, hogy a MK. faksimile kiadásában — igaz, hogy csak jegyzetben — a következő megjegyzést tegtegye: »Es mag indes nicht ganz unwahrscheinlich sein, daß die Übersetzer der Hussitenbibel selbst mit der vollen Variante des *e* den Lautwert des ganz offenen wiederzugeben beabsichtigten, denn es ist nicht zu verkennen, dasz in einigen bestimmten Wörtern (*ember*, *isten*, *nek*-, *vel*- usw.) diese Variante mit einer gewissen Konsequenz wiederkehrt. Die deutsche Orthographie, der sie ja manche Zeichen entlehnt haben, kennt nämlich — allerdings nur bis zum 13. Jh. — die Unterscheidung des offenen und des geschlossenen *e*, wobei das offene mit einem die obere Schleife quer durchschneidenden Strich bezeichnet wird (s. LÖFFLER a. a. O. 108, 112, 124 helyesen: 128). Im 15. Jh. findet sich diese Art der Unterscheidung weder im deutschen noch im lateinischen Schrifttum. Es steht fest, daß die fünf Hände des Wiener und des Münchener Kodex von ihr keine Vorstellung mehr hatten und die verschiedenen graphischen Varianten des *e* wahllos gebrauchten. Daher kann auf ihre Schrift keine Lautgeschichte in bezug auf das offene und geschlossene *e* aufgebaut werden« (én emeltem ki, csak a »die Übersetzer« a szerző kiemelése; i. m. 25).

Az UAJb.-beli cikkében, mely részletesebb a MK. faksimile kiadása előszavában a helyesírással foglalkozó fejezetnél, erről így ír a szerző: »Wenn auch die Abschreiber der Hussitenbibel der 3. Variante offensichtlich keinen besonderen Lautwert beimaßen, so bleibt doch noch die Frage offen, ob vielleicht die Übersetzer selbst, die genialen Schöpfer des neuen einheitlichen ungar. orthographischen Systems mit der Schaffung dieser sehr ausgeprägten Form des *e* eine orthographische Absicht verknüpften« (UAJb. XXX, 174, a legutóbbi az én kiemelésem). — Itt tehát már F. Gy. nem beszél arról, hogy némely szavakban és toldalékokban az *e* ún. 3. variánsa egy bizonyos következetességgel jelentkezik.

F. Gy. itt önmagával kerül ellentétbe. Vizsgálatainak eredményeképpen tagadja a 3. variánsnak nevezett *e*-nek fonetikai értékét a többi *e* betűhöz képest, ugyanakkor lehetségesnek tartja, hogy az eredeti huszita nyelvemlék szerzői az *e* betűnek ezzel a 3. variánsával »eine orthographische Absicht verknüpften«.

Kutatása módszerében meg azt a hibát követi el itt F. Gy., hogy ezt a fölvetett kérdést nem vizsgálja meg, így meg sem oldhatja, mégis ezt írja: »Damit glaube ich bewiesen zu haben, daß der 3. Variante im WK. und im MK. keine phonetische Bedeutung zukommt« (UAJb. XXX, 175).

Pedig már JÁSZAY is figyelmeztet a következőkre: »Megtörténik gyakran, hogy a' nyílt *è* fölől a' vonás, vagy a' magas *é* *é* fölől a' pont 's az *ék* elmarad, meg az is, hogy hol különben közép *e*-nek kellene állani, pontos vagy ékeztet magas *é*-t találunk, sőt nem példátlan a' magas *é*-t is nyílt *è*-vel, vagy megfordítva íratva látni, de mind ez részint az írásmód felette fárasztó voltának, részint a' háromféle *e* hangja gyakor egybeolvadásának tulajdonítható« (RMNy. III. köt. IX. 1.).

A B. és a MK.-ben nemcsak arra van példa, hogy az *e* fölött az ékezet elmarad, vagy pedig nem a megfelelő ékezet kerül a betű fölé, hanem van adat arra is, hogy a helytelen ékezetet a másoló észreveszi és ki is javítja. A BK. másolójának efféle javításait MÉSZÖLY GEDEON mindig megjelöli. Ilyen igazításai a másolónak pl.: *è*-ből *é* BK. 6: *nèuèt* = nevét; 30: *te nèkèl* = te nekéd; 36: *bèmètèt* = beméntét; *è*-ből *e*, pl. 43: *egbè* = egybe; *é*-ből *è*, 70: *nèuèztèttènc* = neveztettenek (az utolsó *è* van *é*-ből igazítva), stb.

F. Gy. is két ilyen javítást idéz a MK.-ből, de az *e* 3. variánsáról alkotott véleménye miatt *e* javításokat nem is ismerheti fel, 11rb: *vizèd* = vized, 27va: *gòlekèzeteket* (UAJb. XXX, 170). Ez utóbbi adat a MK.-ben így van *gòlèkèzeteket* = gyölekèzeteket. Nyilvánvaló, hogy mindkét esetben *é*-nek *è*-re javításával van dolgunk, nem pedig az *e* 3. variánsának a pont diakritikus jelével, mint F. Gy. véli. Ez érthetetlen is volna. Ezek a javítások viszont már önmagukban is kétségtelen bizonyítékai a nyílt *e* és *è* hang *e* jelének meg a zárt *é* és *é* hang *é* és *e* betűjének.

Minderre F. Gy. nem is gondol.

TECHERT JÓZSEF arra is rámutat, hogy a BK. *e*-féle hangjai jelölése kérdésének sikeres megfejtése megkívánja azt is, hogy figyelemmel legyünk a BK. három másolójának megkülönböztetésére és megjelölésére. Ha ezt nem tesszük, »nem látjuk, vajjon az egyes szavak írásában mutatkozó eltérések ugyanazon kéz írásában merülnek-e fel, vagy talán az egyes írók közt lévő nyelvjárási vagy írásmódbeli különbségek folyományai-e« (MNY. XXV, 185). Érvényes ez a szempont a MK.-re is, még akkor is, ha a MK. II. keze csak egy kis részét másolta a MK.-nek.

F. Gy. eddig bemutatott érvei nem alkalmasak arra, hogy a huszita nyelvemlékek *e*-féle hangjainak jelöléseiről új véleményt alakítsanak ki, de a további érvek is alkalmatlanok erre.

A következő érv úgy szól, hogy a XV. század végén és a XVI. század elején a huszita nyelvemlékek helyesírását többé-kevésbé követő 21 nyelvemlék közül egyetlen egy sem különbözteti meg a nyílt és a zárt *e* hangot a BK. és a MK. *e* betűjének 3. variánsával, amit az említett kódexek írói feltétlenül ismertek, mint ahogy a nyílt és a zárt *e* hangok közötti minőségbeli különbséget is ismerték. Ha tehát az említett nyelvemlékek írói tudtak volna a huszita nyelvemlékek *e* betűje 3. variánsának nyílt *e* hangot jelölő szerepéről, feltétlenül alkalmazták volna is.

Az igaz, hogy az a F. Gy. említette 21 kódex csakugyan nem jelöli az *e* hangok nyíltságát és zártságát, de ebből még nem következik az, hogy nem is jelölték nyelvemlékeink soha. Csak mellékesen jegyzem meg: milyen különös, hogy két közvetlen huszita nyelvemlékünk külföldön maradt meg az utókor számára (a harmadik, az Apor K., az Apor család birtokában tűnik fel először). A BK. is a bécsi udvari könyvtárban van már a XVIII. század első felében (RMNy. I. köt. I.), de ott lehetett az már jóval előbb is. A MK. már a XVI. század közepe óta van Münchenben. Nem lehetetlen, hogy mint »eretnek« írárok elkoboztattak, és úgy került a BK. az udvari könyvtár tulajdonába, a MK. meg Widmanstetter birtokába, jutalmul valamely szolgálatáért vagy a pápától, vagy az egyháztól, vagy Ferdinánd királytól. Widmanstetter ugyanis kora kiváló humanistája, orientalistája, kéziratos és könyvgyűjtője volt, aki szolgálataiért VII. Kelemen pápától, V. Károly császártól és Ferdinánd királytól igen értékes könyveket is kapott a címeken és egyéb kitüntetésekén kívül. Sőt: »Bücher, die er nicht beschaffen konnte, „entlieh“ er manchmal Klosterbüchereien und vergaß, sie zurückzugeben« (FARKAS: Der Münchener Kodex I, 5). — A többi huszita nyelvemlék meg — Magyarországon vagy Moldvában — vagy szándékosan megsemmisítettett, vagy a különféle hadi-cselekmények következtében pusztulhatott el.

Bizonyos, hogy sokkal több magyar nyelvemlék elpusztult a XVI. és XVII. században, mint amennyi megmaradt. Elpusztulhattak hát ezek között olyanok is, melyek a B. és a MK. vitatott helyesírási kérdéseire világosan megfeleltek volna. Az tehát nem lehet érv a nyílt *e*, *ē* huszita nyelvemlékbeli jelölése ellen, hogy a B. és a MK. helyesírását többé-kevésbé követő 21 nyelvemlék közül egy sem különbözteti meg külön betűvel a nyílt *e*, *ē* és a zárt *ē*, *ē* hangot.

Annál kevésbé nem, mert olyan nyomtatványaink vannak a XVI. századból, melyek a nyílt hosszú *ē* hangot *ę* (pl. Dévai, Heltai) és *ē* betűvel (Sylvester), a zárt hosszú *ē* hangot pedig *é* (Dévai) és *ę* betűvel (Sylvester) jelölik. Ezt azonban F. Gy. tagadja, mégpedig azért, mert Dévait és Sylvestert félreértette. Azt mondja: »Dévai schreibt, daß es (ti. az *ę*) gedehnt ausgesprochen werden muß, als ob es verdoppelt wäre, und führt als Beispiele die Wörter *éles*, *kés* also Wörter mit einem geschlossenen langen e an« (UJb. XXX, 169; én emeltem ki).

Először is: megtévesztő Dévaira való hivatkozással *éles*, *kés* szavakat idézni, mert ő *eles* *kęs*-t ír; *ē* betűvel Dévai a *lépes méz* kifejezést írja, és ezt ejti ő (Dévai) hosszú zárt *ē*-vel, melyet *í-ző* vidékeken *lípes míz*-nek ejtenek. Ezzel szemben amit Dévai így írt: *eles kęs*, amelynek *ę*-je csakugyan »gedehnt ausgesprochen werden muß«, vagy Dévai szavával: »iol meg kell vonni mintha kettő; volna« (Corp. Gramm. 99, ugyanígy a MELICH-kiadta Orth. Vng. faksimiléjében is), nyílt hosszú *ē*-nek ejtendő, úgy, mint ahogy a Nógrád megyei Megyeren még 1878-ban is ejtették, és bizonyára még ma is ejtik így, legalább az öregek: *ēlēs* (Nyr. VII, 46; ugyanígy Rimócon is, Nógrád: Nyr. VI, 85). A mai irod. és köznyelvi *kés*-t is ejtik még *kēs*-nek Borsodban (Ethn. XXII, 302):

»Kapa-fogval kopogtatott teőkéske,

Görbe *kēsvel* leszédetett (sic!) vesszeőcske,
úgy, mint ahogy Dévai is ejtette ezt a XVI. század első felében.

Heltainál is a nyílt hosszú *e* jele az *ē* betű (TRÓCSÁNYI: NyK. XXXVIII, 56; BIHARI: A magyar *e* hangok történetéhez, 19—29).

Viszont Sylvesternél csakugyan jele az *ē* betű zárt *é*-nek — és ez tévesztette meg F. Gy.-t —, de nyilván azon zárt *é*-k jelölésére használta az *ē* jegyet, »melyekben még nem történt meg az *é* > *i* változás... Sylv. az erasmista írókból ismerte meg az *ē* jegyet, de mivel a nyílt *ē* jelölésére ő már felhasznált egy betűtípust (*ê*-t) és mivel *é* betűt egyáltalán nem használ írásában, ezt az *ē* jegyet felhasználta azon *é* hangok jelölésére, melyekben az ő nyj.-ában akkor még nem ment végbe a zártabbá válás...« (BIHARI: A magyar *e* hangok története, 28).

F. Gy.-nak nem azt kellett volna néznie Sylvesternél, hogy Sylvester *ē* betűvel a zárt *é*-t jelöli, hanem azt, hogy Sylvester is külön betűvel jelöli a nyílt hosszú *ē* hangot, mégpedig: *ê*-vel, mert hiszen az a kérdés, hogy jelöli-e Sylvester a nyílt hosszú *ē* hangot vagy nem. Hát jelöli, és ez a F. Gy. érvelése és véleménye ellen szól. Dévaít tehát félreértette F. Gy., Sylvesternél pedig észre sem vette a nyílt *ê*-t jelölő *ê* betűt! (UAJb. XXX, 169. Vö.: MELICH: Az »Orthographia Vngarica« és a magyar helyesírás, Magyar Könyvszemle, XVI, 119—147 és kny. is; TRÓCSÁNYI: A XVI. századbeli nyomtatványok *e* jelölései, NyK. XXXVIII, 1—62; az egész kérdés irodalmát és bírálatát l.: BIHARI JÁNOS: A magyar *e* hangok történetéhez, Szeged, 1935.)

F. Gy. azt mondja, hogy a MK. írása legjobban hasonlít a XV. századi bajor-osztrák bastarda (= kalligrafikus, kurzívba hajló gót írás) írásához. Ezt elfogadhatjuk, de a B. és a MK. *e* betűjének F. Gy. által 3. variánsnak nevezett *e* betűjéhez a bajor osztrák és a felső-rajnai bastarda *e* betűje nem hasonlít (vö. Der Münchener Kodex I, 20; UAJb. XXX, 180—81. lap közötti melléklettel), éppen ennek a magyar *è*-nek tompa ékezte miatt.

Ennek következtében nem fogadható el F. Gy.-nak az a következtetése sem, hogy a MK. *ē*, *é* betűje csak a hosszú *e* hangot jelöli. Az a »Belegmaterial«, mellyel ezt igyekszik bizonyítani a szerző, nem is teljes, de megbízhatatlan is. A MK.-nek csak két evangéliumból idéz adatokat a szerző, azzal a megokolással, hogy »az egész bizonyítóanyag csak a helyet foglalná el, de a végeredményen nem változtatna« (UAJb. XXX, 171). Viszont: az itt felsorakoztatott adatok közt — mindjárt a bizonyítóanyag legelején — téves értelmezések is vannak, melyek nemcsak téves olvasásnak, hanem téves hangtörténeti ismereteknek is következményei.

Ime. F. Gy. szerint a MK. 67ra: *érezie* adata az »*érez*« ige toldalékos alakja (UAJb. XXX, 171), holott az az »*ereszt*« ige toldalékos alakja. Lukács X, 2: *kerietec* azért az aratnac vrát, hog *érezie* a műcafocat *o* aratafaba ~ Vulg. *Rogate ergo dominum messis ut mittat operarios in messem suam*. ~ Arndt: *Bittet den Herrn der Ernte, daß er Arbeiter in seine Ernte sende*.

Nagy hiba! Nem is illik bele a mondatba az *érezje*, másik ilyen szó meg nincsen ezen a lapon.

Bár F. Gy. más alkalommal megjegyzi (Der Münchener Kodex I, 19), emitt mégis figyelmen kívül hagyja (UAJb. XXX, 171), hogy ez az adat éppen azon a levélen van, mely nem Németi György kezeírása. A MK. második másolója ugyanis mindössze egy levélnyi szöveget írt (66rb²²—67rb²⁴). Megértjük tehát, ha ez az írástörklítő az *èrèziè* szót (olv.: *ereszje*, értsd: *eressze*)

é/ezie-nek írta. De éppen az, hogy a nyílt *e* fölé pontot tett a második kéz (nem vesszőt!), arra mutat, hogy az eredetiben, mely a MK. második másolója előtt volt, tompa ékezetes *è*-vel volt írva ez a szó, s ezt a másoló ponttal fejezte ki (F. szerint *é*-vel).

Olvasási hiba is, de hangtörténeti tévedés is a 'Himmel' jelentésű magyar *ég* szóról azt vélni, hogy az a B. vagy a MK.-ben *ég* vagy *ég* alakban van írva. Már pedig F. Gy. értekezésében ezt olvassuk: »*ég* (Himmel): *ég* 12vb, 14vb, 18rb, 24rb; *égnc* 31 vb;« (UJb. XXX, 171).

Az *ég* főnév ugyanis a B. és a MK. korában — mint köztudomású — általában *ēg*-nek hangzott, nyílt hosszú *ē*-vel, ahogy némely palóc vidéken még ma is hangzik (Nyr. XXI, 217), és ahogy Dévai meg Sylvester is ejtette (vö. MELICH: Ort.Vng., Magy.Könyvszle, XVI, 128, de vö. még: EtSz.). — Az Érdy és a JordK.-ben ez a szó *eg*-nek hangzott (vö. DIENES: Népr. és Nyelvtud. I, 111—124; II, 79—92). — Ez az *ég* főnév a B. és a MK.-ben *ég*-nek lenne írva, ha megvolna, vagy F. Gy. véleményének figyelembevételével *eg*-nek, de sohasem *ég*-nek vagy *ég*-nek. És ha megnézzük a MK. idézett helyeit, csakugyan azt találjuk, hogy az 'unus' jelentésű *ēgy* szóval van itt dolgunk, *ég* 'coelum, Himmel' az említett helyeken nincs, sőt a NySz. és az EtSz. sem idéz *ég* 'Himmel' szót a két huszita nyelvemlékből, nincsen *ég* fn. a B. és a MK. DÖBRENTAI-féle kiadásának szójegyzékében sem, bár ettől még lehet *ég* főnév a B. és a MK.-ben, de természetesen *ēg*-nek írva (ejtése: *ēg*).

Tallózzak-e még tovább a »Belegmaterial«-ban?

Azt mondja F. Gy., hogy a másoló a következő szavak írásakor »die Akzente... an die falsche Stelle gesetzt hat...«: »*ehēzec* (öfters statt *éhezec*), *értēttenēc* 77rb (statt *értettenēc*)... *kerdēzkeknēnc* 84ra (statt *kérdēzkeknēnc*)« (UJb. XXX, 173). — Ugyanazzal a hangtörténeti jelenséggel van itt dolgunk, mint az *ég* < *ēg* < *egü fn. esetében. Az *éh* *é*-je nyílt *ē*-ből lett, ez meg nyílt rövid *e*-ből; a palócoknál még ma is van *ēhēs*, *ēhēzik*, úgy, mint a B. és a MK.-ben. F. Gy. nem mondja meg, hogy a MK. mely lapján van az »*ehēzec*« adata, csak azt mondja, hogy »öfters«, így nem tudom, mely adatokra céloz az »öfters« határozóval. Annyi bizonyos, hogy a MK. 74. levele rb hasábján *ēhsfeg* olv.: *ēhség*, *ēhhēl* olv.: *ēhhel* van, a 18. levél vb hasábján pedig *ēhēzueiēc* olv.: *ēhezvéjek* 'esurientes', a 31. levél vb hasábján meg *ēhezettēd* olv.: *ēhēzettēd* 'esurientem' van, valamennyi *è*-vel a fakszimilében és a DÖBRENTAI-féle kiadásban, úgyhogy F. Gy.-nak az *e* »3. variánsával« kellett volna idéznie ezt az adatot, és nem lett volna szabad benne íráshibát látnia. Az *ért* ige mai *é*-je is nyílt *ē* volt a B. és a MK. nyelvjárásában, a *kérd*, *kérdēz* *é*-je is, mint ahogy az említett palóc vidéken még ma is hangzik. A MK. fakszimiléje is egészen jól mutatja, hogy a 77. levél rb hasábjában *értēttenēc* olv.: *értēttenek*, a 84. levél ra hasábjában meg *kérdēzkeknēnc* olv.: *kérdēzkeknének* látható (az *éh*, *éhēs*, *éhēzik*, *ért*, *kérd*, *kérdēz* *é*-jének eredetére nézve vö. még az EtSz.-t és MELICH: Orth. Vng., Magy. Könyvszle, XVI, 130—31; Nyr. 217, XXIII, 190).

Azt is meg kell említeni, hogy F. Gy. önkényesen használ példáiban vesszőt az *e* fölött akkor, mikor az eredetiben csak pont van. Pl. a 84. levél ra hasábjában *kérdēzkeknēnc* van. Ezt F. Gy. így közli: *kérdēzkeknēnc* (i. m. 173); a 12. levél vb hasábján *ég* = *ēgy* 'unus' van, F. Gy. ezt *ég*-nek közli és 'Himmel'-nek értelmezi.

Azt hiszem, ezek után megállapíthatjuk, hogy FARKAS GYULÁnak a MK. helyesírásáról szóló paleográfiai és hangtörténeti érvei és megállapításai hamisak. Nem sikerült tehát megdöntenie azt az eddigi általános véleményt, hogy a B. és a MK. az *e* betűvel a nyílt rövid *e* és a hosszú *ē* hangot, az *ē*, *é* és *e* betűvel pedig a zárt *ē* és *é* hangot jelöli, kivéve természetesen az íráshibákat, melyek nem kis számban vannak.

FARKAS GYULA eredményeire tehát a MK.-nek tervbevetett betűhű kiadását alapozni nem szabad. A Münchener Kódex most előttünk levő faksimile kiadásáról azonban elismerjük, hogy az a Mészöly-féle Bécsi Codex mellett megbízható forráskiadás a XV. századi és az egész magyar nyelvtörténet további műveléséhez, az eljövendő betűhű kiadásokban azonban ezután is Mészöly GEDEONnak, a huszita nyelvemlékekről írt alapvető tanulmányok szerzőjének, egyetemünk múlt évben elhunyt nagy nyelvtudósának Bécsi Codex kiadását tartjuk követendő példának.

Mészöly GEDEON előadásaiiban és szemináriumi óráin többször beszélt a Bécsi Codex betűhű kiadásainak közlési alapelvéről, de meg nem írta sehol. Olyan módon nyomtatta ki a Bécsi Codexet a XX. században, *ahogy a XV. században kinyomtatták volna*. A második hasámban a magyar szöveggel párhuzamosan folyó latin eredetinek a közlése természetesen szintén alapvető fontosságú. Mészöly GEDEONnak ez a többször elhangzott nyilatkozata rávilágít arra is, milyen széles körű előtanulmányokat folytatott a kiadás előkészítésekor. Nemcsak az eredeti kéziratot tanulmányozta a reá jellemző alaposággal, hanem a korabeli latin codexeket és ősnymotatványokat is. A huszita nyelvemlékekről írt tanulmányai is alapvető fontosságúak, ugyanilyen fontosak a nyelvemlékek feldolgozására vonatkozó, eddig megvalósítatlan tervei is.